

Justyna Michalik

**KALENDARIA ŻYCIA I TWÓRCZOŚCI
TADEUSZA KANTORA. PRÓBA CHARAKTERYSTYKI
SPECYFICZNEJ FORMY WYDAWNICTW
I ICH ZNACZENIE W KONTEKŚCIE TWORZENIA
PROGRAMU MUZEUM TADEUSZA KANTORA**

SŁOWA KLUCZE: Tadeusz Kantor – Cricoteka – kalendaria życia i twórczości Kantora – muzeum jednego artysty

KEY WORDS: Tadeusz Kantor – Cricoteka – chronicles the life and work of Kantor – museum of one artist

Ośrodek Dokumentacji Sztuki Tadeusza Kantora Cricoteka w Krakowie prowadzi zakrojoną na szeroką skalę działalność wydawniczą, która zgodnie z głównym celem instytucji ma służyć popularyzacji dokonań artysty i być zachętą do spotkania z jego twórczością. Wydawane są publikacje będące efektami opracowań różnorodnych materiałów znajdujących się w archiwum Ośrodka, np. reedycje teczek z rysunkami Kantora, programów i plakatów do poszczególnych spektakli Cricot 2, wybory pism artysty czy wreszcie katalogi jego dzieł. Ukazała się również seria wydawnictw DVD zawierająca filmy dokumentalne poświęcone twórczości i osobie Kantora oraz rejestracje wszystkich spektakli „Teatru Śmierci”. Powstają też publikacje towarzyszące wydarzeniom organizowanym lub współorganizowanym przez Cricotekę – katalogi wystaw, publikacje pokonferencyjne *etc.*

W działalności wydawniczej Ośrodka istotne miejsce zajmują również pozycje będące w głównej mierze obszernymi i bardzo szczegółowymi kalendariami opisującymi życie i twórczość Tadeusza Kantora. Tego typu publikacje, raczej rzadko spotykane wśród wydawnictw innych instytucji kultury, są efektem prowadzonych w Cricotece – jako placówce poświęconej jednemu artyście, dodatkowo stworzonej przez niego samego – badań nad jego twórczością. Jako osoba współpracująca przy redakcji takich pozycji, w dalszych rozważaniach podejmę się próby opisu tej pracy i wyjaśnienia pewnej specyfiki tych wydawnictw. Równocześnie postaram się

opisać potencjał i możliwości, jakie tkwią w tego rodzaju badaniach i publikacjach, szczególnie w kontekście tworzonego programu dla obecnie budowanego Muzeum Tadeusza Kantora – nowej siedziby, ale też nowego, wielkiego projektu dającego Ośrodkowi zupełnie dotąd nieznanne możliwości i stawiającego spore wyzwania.

Historia i działalność Cricoteki niejednokrotnie stawały się tematem odrębnych opracowań¹¹, jednak dla zrozumienia specyfiki kalendarium twórczości Kantora niezbędne wydaje się przywołanie najważniejszych faktów i krótka charakterystyka tego, jak zmieniał się profil instytucji założonej ponad 20 lat temu przez samego artystę.

Głównym celem, powstałego w Krakowie w 1980 roku, Ośrodka Teatru Cricot 2 było wspieranie działań teatralnych i plastycznych Tadeusza Kantora oraz gromadzenie wszelkich materiałów dokumentujących aktywność jego teatru. Do tego momentu, założony w 1955 roku Cricot 2 funkcjonował (już od roku 1957) jako sekcja Stowarzyszenia Artystycznego Grupa Krakowska, którego Kantor był współzałożycielem i pierwszym prezesem. Funkcjonowanie w ramach Stowarzyszenia było swego rodzaju ucieczką przed zinstytucjonalizowaniem Cricot 2, które stałoby w sprzeczności z ideami tego awangardowego teatru. Jednak rosnąca sława i sukcesy teatru, pojawiające się propozycje licznych wyjazdów zagranicznych i idący za tym wzrost potrzeb finansowych spowodowały, że działania i sprawy Cricot 2 zaczęły determinować działania Stowarzyszenia. Aktywność artystów Grupy Krakowskiej była uzależniona od planów Kantora, co prowadziło do licznych i coraz poważniejszych konfliktów, które niejako zmusiły go do stworzenia placówki odpowiedzialnej wyłącznie za sprawy teatru. Powstała zatem instytucja będąca w głównej mierze biurem teatralnym, które zajmowało się wszelkimi sprawami administracyjnymi związanymi z powstawaniem i eksploatacją spektakli. Ponadto w Ośrodku działała galeria, w której prezentowane były dokonania Kantora, zarówno te związane z Cricot 2, jak i indywidualne, oraz archiwum gromadzące wszelką dokumentację aktywności teatru i jego twórcy.

W 1987 roku Ośrodek otrzymał nową nazwę: „Cricoteka” – Ośrodek Teatru Cricot 2, a jego celem statutowym stało się upowszechnianie i dokumentowanie idei Tadeusza Kantora i teatru Cricot 2. „Określenie *Cricoteka* – jak zauważa Krzysztof Pleśniarowicz – powstało z połączenia nazwy Teatru Cricot oraz wyrazu *teka* pochodzącego od starogreckiego *theke* i oznaczającego *miejsce schowania*. We współczesnej polszczyźnie ów hellenizm może oznaczać ujednoczony tematycznie zbiór archiwaliów, rysunków lub artykułów, albo też rodzaj opakowania zbioru dokumentów, uporządkowanych według określonego klucza [...]”². Zmiana nazwy podkreśla to, że o założonej przez siebie instytucji Kantor myślał jako o miejscu, które zagwaran-

¹ Zob. m.in.: N. Zarzecka, „*Cricoteka*” – żywe archiwum, (w:) Ł. Gawel, K. Plebańczyk, E. Orzechowski (red.), „Zarządzanie w Kulturze” 2002, t. 3, s. 159–176; M. Świca, *Ośrodek Dokumentacji Sztuki Tadeusza Kantora Cricoteka w Krakowie. Działalność instytucji w latach 2000–2004 oraz perspektywy jej rozwoju w najbliższych latach*, (w:) Ł. Gawel, K. Plebańczyk, E. Orzechowski (red.), „Zarządzenie w Kulturze” 2004, t. 5, s. 65–77.

² K. Pleśniarowicz, *Kantor – artysta końca wieku*, Wrocław 1997, s. 301.

tuje, iż cały jego dorobek artystyczny nie zniknie z chwilą jego śmierci. Kiedy Cricot 2 zakończy swoją działalność, co uniemożliwi dalszą aktywność Ośrodka jako zaplecza organizacyjnego teatru, Cricoteka nie zaprzestanie swego funkcjonowania, ale rozpocznie następny etap w swojej historii – wykorzystując zasoby archiwum, przekaże jego idee następnym pokoleniom.

Od samego początku istnienia Ośrodka gromadził on wszelką dokumentację dokonania Kantora i jego teatru. Powstał unikatowy zbiór kilkuset obiektów oraz kostiumów ze spektakli Cricot 2, programów teatralnych, afiszy, plakatów, dokumentacji fotograficznej, nagrań konferencji prasowych, wywiadów, spektakli, tysięcy wielojęzycznych recenzji, czasopism i książek oraz manifestów, tekstów teoretycznych, rysunków i projektów artysty.

Trzeba podkreślić, że lata 80. ubiegłego wieku to dla Kantora, dojrzałego już twórcy, czas podsumowań i redefinicji własnej twórczości. Na użytek tworzonej Cricoteki, a także na zamówienia różnych wydawnictw, przygotowywał wybory i edycje własnych tekstów. Pisane przez całe życie manifesty i autokomentarze, intensywnie przereferowane, były dążeniem do kreowania i odtwarzania na nowo własnej artystycznej biografii. Kantor starał się poukładać i opisać wszelkie swoje działania, uporządkować poszczególne etapy twórczości i tym samym nadać im pewną ciągłość i logikę. Udowodnić, że pomimo to, iż kolejne odkrycia artystyczne często były dziełem przypadku (do czego zresztą wielokrotnie się przyznawał), w gruncie rzeczy stanowiły ciąg wynikających z siebie zdarzeń tworzących spójną całość. Paradoksalnie, sam nie do końca ufał takiemu porządkowaniu doświadczeń. „Ja nie widzę tej swojej linii i ciągłości, o której zresztą ciągle mówię. Staram się ją stwarzać, nawet bronić, ale ciągle nie wiem, czy to nie jest mistyfikacja”³ – przyznawał.

Po śmierci Kantora, kiedy Teatr Cricot 2 zakończył swą działalność, Cricoteka rozpoczęła nowy etap funkcjonowania. W 1993 roku instytucji zmieniono nazwę z „Cricoteka” – Ośrodek Teatru Cricot 2 na Ośrodek Dokumentacji Sztuki Tadeusza Kantora Cricoteka oraz nadano nowy statut, według którego głównym celem instytucji miało być „utrwalanie dorobku artystycznego Tadeusza Kantora oraz udostępnianie i popularyzacja jego idei i twórczości teatralnej”⁴. Od tamtej pory praca Ośrodka koncentrowała się głównie na działalności wystawienniczej w kraju i za granicą, opracowywaniu i publikowaniu pozycji książkowych dotyczących różnych aspektów życia i twórczości Kantora, organizowaniu konferencji, spotkań z publicznością, prelekcji i pokazów filmowych, a także udzielaniu pomocy merytorycznej zainteresowanym twórczością artysty.

Przez kolejne lata podejmowano różnorodne działania strategiczne, mające na celu wykreowanie Ośrodka na dynamicznie rozwijającą się instytucję kultury. Zdawano sobie sprawę, że klasyczne sposoby prezentacji i promowania polifonicznej sztuki Tadeusza Kantora z czasem się wyczerpią i tracą na atrakcyjności, zaś bazowanie tylko i wyłącznie na wypracowanych przez lata metodach spowoduje niebez-

³ Tenże, *Wstęp*, (w:) *Tadeusz Kantor. Pisma*, t. 1: *Metamorfozy. Teksty o latach 1934–1974*, wybór i oprac. tenże, Wrocław–Kraków 2005, s. 5.

⁴ Na podstawie statutu Ośrodka Dokumentacji Sztuki Tadeusza Kantora Cricoteka, 21 IV 1993 roku.

pieczną stagnację Cricoteki. Kontynuowano zatem i rozwijano działania dokumentacyjno-archiwistyczne, muzealne i wystawiennicze, ale też podejmowano zupełnie nowe. Rozpoczęto między innymi opracowywanie komputerowego katalogu recenzji przedstawień Cricot 2, bibliografii podmiotowej pism artysty oraz bibliografii przedmiotowej pozycji poświęconych jego twórczości. Idąc z duchem czasu, rozpoczęto proces digitalizacji zbiorów i materiałów archiwum, powstała strona internetowa instytucji. Cricoteka angażowała się w liczne wieloaspektowe projekty, w ramach których twórczość Kantora była pokazywana i omawiana w rozmaitych ujęciach i kontekstach, a niekiedy porównywana z działaniami innych twórców. Można wymienić w tym miejscu chociażby zorganizowane w 2005 roku sympozjum „Tadeusz Kantor a Niemcy i Szwajcaria”, podczas którego między innymi przedstawiano związki, jakie łączyły twórcę „Teatru Śmierci” z Josephem Beuysem czy też tygodniową prezentację trzech wystaw i serię odczytów w ramach Festiwalu Czterech Kultur w Łodzi, który pod hasłem „Ojcowie” odbył się w 2008 roku. Podjęto również pierwsze kroki mające na celu stworzenie nowej siedziby Cricoteki i Muzeum Tadeusza Kantora.

Realizowane działania i inicjatywy coraz bardziej wykraczały poza dotychczasowy statut instytucji i coraz wyraźniejsza stawała się potrzeba zaktualizowania jej misji. Taką zmianę udało się wprowadzić w 2009 roku. Ustalono wówczas, że podstawowym celem Ośrodka jest „organizowanie i prowadzenie działalności kulturalnej w zakresie gromadzenia, utrwalania, badania, dokumentowania, opracowywania i upowszechniania wszelkich przejawów całokształtu życia i twórczości Tadeusza Kantora, a także jej prezentacja w kontekście historycznym i współczesnym”. Cel ten instytucja ma realizować między innymi poprzez „gromadzenie i upowszechnianie wszelkich materiałów dokumentujących historię życia i twórczości Tadeusza Kantora w kraju i poza jego granicami, a także wszelkich materiałów dokumentujących teatralną i plastyczną twórczość artysty, jak również jej źródeł oraz oddziaływania w aspekcie zarówno historycznym, współczesnym, jak i perspektywnym”⁵. Widać więc wyraźnie pewną zmianę, która następuje w charakterze działalności Cricoteki. Instytucja nie poprzestaje jedynie na prezentacji spuścizny, jaka pozostała po Kantorze, ale mając świadomość wielowymiarowości jego sztuki, ukierunkowuje się na jej rozmaite konteksty.

Od śmierci Tadeusza Kantora mija 20 lat. Mogłoby się wydawać, że dziś już wszystko na jego temat wiemy. Sam artysta starał się przecież zgromadzić w archiwum Cricoteki jak największą liczbę świadectw i materiałów o sobie. Pisane przez niego pod koniec życia teksty miały na celu usystematyzowanie tej jakże bujnej drogi artystycznej. Powstały i nadal powstają liczne artykuły, książki i naukowe opracowania opisujące dokonania twórcy „Teatru Śmierci”. Działalność Kantora niejednokrotnie stawała się tematem konferencji i sympozjów. Jednak prowadzone w Cricotece badania, których przedmiotem jest wszelka aktywność artysty, ciągle jeszcze pozwalają odkrywać nieznane dokumenty i materiały, które rozszerzają i uzupełniają wiedzę na jego temat. Tego rodzaju badania koncentrują się w głównej mierze na uzupeł-

⁵ Na podstawie statutu Ośrodka Dokumentacji Sztuki Tadeusza Kantora Cricoteka, 24 XI 2009 roku.

nianiu i poszerzaniu kalendarium życia i twórczości Tadeusza Kantora, a efekty tych prac wydawane są w formie książkowej.

Właściwie pierwsze tego typu opracowanie ukazało się w 2000 roku, w wydanej z okazji Festiwalu Tadeusza Kantora publikacji pt. *Tadeusz Kantor. Wędrownia*. Jest to, usystematyzowany chronologicznie, spis najważniejszych wydarzeń z życia artysty obejmujący lata 1915–1990, a więc całe jego życie. Na kartach kalendarium znajdziemy między innymi podstawowe informacje o tym, gdzie się Kantor urodził i wychował, jak przebiegała jego edukacja, znajdziemy tytuły i daty wydarzeń artystycznych, w których brał udział (wystawy, spektakle, happeningi, akcje), a także dowiemy się, gdzie, kiedy i na jak długo wyjeżdżał ze swoim teatrem. Opracowanie to stało się poniekąd bazą, punktem wyjścia do następnych, szczegółowych badań, jakimi z powodzeniem kieruje Józef Chrobak z działu programowego Cricoteki. Począwszy od 2000 roku, pod jego redakcją ukazują się kolejne tego typu publikacje, będące w gruncie rzeczy uszczegółowionymi rozszerzeniami *Wędrownia*.

Najbardziej znany, najlepiej udokumentowany i niewątpliwie cieszący się największym zainteresowaniem okres życia i twórczości Tadeusza Kantora to etap „Teatru Śmierci”, którego początek wyznacza premiera *Umarłej klasy*, zaś badania, jakie prowadzi Chrobak, koncentrują się głównie na tym mniej znanym czasie sprzed 1975 roku.

Aby dobrze zrozumieć sens pracy, jaką jest tak szczegółowe badanie życia Tadeusza Kantora, należy pamiętać o tym, że jest on zaliczany do grona najwybitniejszych artystów polskich XX wieku. Jego bogata, polifoniczna twórczość podporządkowana była ciągłej eksploracji nieznanego. Dzięki licznym wyjazdom i podróżom po Europie i świecie mógł bezpośrednio stykać się z nowymi trendami w sztuce, które później zaszczepiał i rozwijał na gruncie polskim. Czerpał inspiracje z konstruktywizmu i dadaizmu, malarstwa informel i surrealizmu, fascynował go konceptualizm i happening. Ogólnoświatową sławę zyskał głównie dzięki spektaklom Cricot 2 należącym do cyklu „Teatru Śmierci”. Nie należy jednak zapominać o tym, że Kantor to też jeden z najważniejszych i najaktywniejszych animatorów życia artystycznego powojennej Polski. Tuż po II wojnie światowej współtworzył Grupę Młodych Plastyków, a następnie, w okresie tzw. odwilży, przyczynił się do reaktywowania przedwojennej Grupy Krakowskiej. Z jego inicjatywy powstała również Galeria Krzysztofory, jedna z pierwszych powojennych galerii prezentujących sztukę aktualną. Już podczas okupacji stworzył w Krakowie podziemny teatr eksperymentalny, który próbował scalić środowisko ludzi sztuki. Jego kontynuację stanowił powstały w 1955 roku teatr Cricot 2, nawiązujący do tradycji przedwojennego awangardowego teatru plastyków Cricot (1). Główną formą wypowiedzi artystycznej Kantora było malarstwo i teatr, jednak nie przeszkadzało mu to w eksperymentowaniu na płaszczyźnie innych dyscyplin. Przez ponad 15 lat pracował jako dekorator i scenograf w teatrach instytucjonalnych, zajmował się filmem abstrakcyjnym (film krótkometrażowy pt. *Uwaga... malarstwo! Maluje Tadeusz Kantor* z 1957 roku powstawał przy jego ścisłej współpracy). Aranżował szereg działań parateatralnych, do których można zaliczyć będącą swoistym *environments* słynną „Antywystawę – Wystawę Popularną” z 1963 roku, liczne happeningi (między innymi „Linia podziału”, „Pano-

ramiczny Happening Morski”, „List”, „Lekcja anatomii wg Rembrandta”, „Ambalaż ludzki”) czy też będące wynikiem fascynacji konceptualizmem „Wielkie krzesło”, które zaprojektował w ramach Sympozjum Wrocław ’70. Wiele z tych działań wykonywał niemal jednocześnie – prowadząc próby do kolejnych spektakli przygotowywał wystawy, organizował akcje, brał czynny udział w życiu społecznym i kulturalnym. Twórczość Tadeusza Kantora w najściślejszy sposób wyrastała z jego życia, przeżyć i doświadczeń. Co więcej, sam artysta w sposób świadomy czerpał z bogatego rekwizytorium swojej osobistej historii, czyniąc ją niejednokrotnie bohaterem swoich sztuk, akcji, dzieł plastycznych. Jego twórczość była w najwyższym stopniu osobista, niejednokrotnie odwoływała się do wydarzeń, miejsc i ludzi, którzy stanęli na jego drodze. Dlatego aby w pełni zrozumieć sztukę Tadeusza Kantora, nieodzowne jest poznanie czasu, w którym żył i tworzył, oraz uświadomienie sobie złożoności wielu powiązań i zależności, jakie dotyczyły jego osoby. Taką możliwość dają opracowywane w Cricotece publikacje.

Poszczególne cząstkowe kalendaria dotyczą najczęściej wybranego okresu działalności Kantora lub skupiają się na określonym temacie jego twórczości. Historia rodziny artysty, szkolne lata Tadeusza Kantora, jego życie i działalność w okresie okupacji niemieckiej, historia Cricot (1), pierwsze lata działalności Cricot 2, kulisy powstawania i realizacji słynnego „Panoramicznego Happeningu morskiego” czy też mało znanej paryskiej inscenizacji *Szewców* według Witkacego – to tylko niektóre z podejmowanych wątków.

Po ustaleniu interesującego przedmiotu czasowego bądź tematu, bazując częściowo na wiedzy i materiałach zgromadzonych w archiwum Ośrodka, rozpoczyna się dalsze poszukiwania.

W instytucjach, w których artysta pracował i przebywał (zarówno w kraju, jak i za granicą), w bibliotekach, archiwach państwowych i prywatnych prowadzone są (na różną skalę) kwerendy, których celem jest zgromadzenie jak największej liczby nawet drobnych informacji, świadectw i dokumentów z opracowywanego okresu. W miarę możliwości nawiązywane są kontakty z osobami lub rodzinami osób, które osobiście znały Kantora, jego współpracowników, krytyków, reżyserów, artystów, tłumaczy, ludzi związanych ze środowiskiem, w którym obracał się artysta. Ich wspomnienia i wszelkiego rodzaju pamiątki, jakie posiadają, są bardzo często znakomitym źródłem wiedzy oraz materiałem uzupełniającym i wzbogacającym publikację. Wszystkie nowo zdobyte materiały poddawane są analizie i interpretacji. Na ich podstawie ustala się wątpliwe daty poszczególnych wydarzeń, wyjaśnia nie do końca jasne fakty z życia Kantora. Niekiedy podejmuje się również próby ustalania faktycznego czasu powstawania poszczególnych projektów i tekstów artysty, które nierzadko były przez niego samego przeredagowywane i antydatowane. Odkrywane są fakty świadczące o niezrealizowanych zamierzeniach Kantora i przyczyny ich niepowodzeń. Uszczegóławiane są informacje dotyczące znanych działań artysty.

Następnie, po selekcji wszystkich zebranych materiałów dotyczących danego okresu, komponowane jest kalendarium: pod kolejnymi datami (w znacznej części dziennymi) wypisywane są informacje o wydarzeniach z życia artysty – zarówno

tych powszechnie znanych, jak i zupełnie nowych, odkrywanych po latach. Poszczególne fakty wzbogacane są w miarę możliwości fragmentami artykułów prasowych, wcześniej niepublikowanych listów, wspomnień, notatek i dokumentów, z których możemy dowiedzieć się, co Kantor myślał, co czuł, czego doświadczał, co go inspirowało. Artysta bowiem bardzo często dzielił się z przyjaciółmi swoimi doświadczeniami. Pisał do nich o tym, gdzie przebywał, jakie muzea czy galerie sztuki udało mu się odwiedzić, opisywał wrażenia po obejrzanych spektaklach *etc.* Na podstawie informacji zamieszczanych w kalendarzach możemy również prześledzić to, w jaki sposób na przestrzeni czasu kształtowały się jego pomysły, idee, zamierzenia. Które z nich udało mu się zrealizować, które zmodyfikował bądź odrzucił. Okazuje się, że pomysły Kantora na największe i najbardziej znane przedsięwzięcia, jakie zrealizował, rodziły się w nim dużo wcześniej. Urywki pamięci i doznań, które w nim dojrzewały i które były przez niego wypróbowywane przy rozmaitych okazjach, bardzo często wykorzystywał w swej późniejszej działalności. Na kartach kalendarzów pojawiają się również liczne wzmianki o osobach z otoczenia Kantora (zarówno tych, które darzyły go przyjaźnią, jak i tych, które odnosiły się do niego wrogo) i ich działaniach, których był świadkiem bądź uczestnikiem i które w naturalny sposób na niego wpływały. Cały materiał, dotyczący zarówno życia prywatnego, jak i działalności artystycznej Kantora, przeplatany jest wyimkami, które bezpośrednio nie dotyczą jego osoby. Znajdują się tam między innymi informacje opisujące ówczesną sytuację polityczną (zarówno w Polsce, jak i na świecie), odnotowywane są znaczące wydarzenia z szeroko pojętej kultury tamtych czasów *etc.* Śledząc kolejne działania Kantora, dowiadujemy się równolegle, co działo się w polskim i światowym malarstwie, teatrze i szeroko pojętej sztuce. Wszystko to pokazuje artystę i jego działania w historyczno-kulturowym kontekście.

Prace nad przygotowaniem takich publikacji, będące w gruncie rzeczy próbą rekonstrukcji życia Tadeusza Kantora, są jedną z najpełniejszych realizacji misji Cricoteki. Obejmują bowiem wszelkie przejawy całokształtu życia i twórczości artysty, umiejscawiając je jednocześnie w bardzo szerokim kontekście. Takie zbieranie wspomnień, ocalanie pojedynczych wątków i szczegółów z przeszłości, będące motywem przewodnim prac nad kalendarzami, bardzo ściśle łączy się z teorią „Teatru Śmierci” i pokrywa z tym, w jaki sposób postępował sam Kantor – najpierw tworząc swoje spektakle, a później, na potrzeby Cricoteki, własną biografię. Poszerzenie dokumentacji o kontekst historyczny z okresu, w którym powstawała, uzupełnianie o zbiory archiwalne dotyczące działalności grup artystycznych, z którymi Kantor współpracował i z którymi czuł się silnie związany poprzez inspiracje artystyczne, pozwala nie tylko dokładnie zgłębić twórczość artysty, ale daje również świadectwo tamtych czasów.

W poszczególnych publikacjach, oprócz kalendarzów, jako uzupełnienie zamieszczane są – najczęściej publikowane po raz pierwszy – materiały fotograficzne, wspomnienia i teksty odnalezione po latach lub pisane specjalnie na potrzeby danej książki. Wszystko to pozbawione jest bezpośredniego komentarza odredakcyjnego, co daje uważnemu czytelnikowi wspaniałe możliwości. Pozostawiony sam na sam jedynie z faktami, pozbawionymi analizy i interpretacji, może je poznawać i na ich

podstawie wyciągać wnioski, budując sobie własny obraz Tadeusza Kantora, a także rzeczywistości, w której żył i tworzył.

Badania podejmowane w Cricotece systematyzują i pogłębiają wiedzę na temat ciągle jeszcze mało znanych okresów życia i działalności twórcy Cricot 2. Są również swego rodzaju próbą prześledzenia i odtworzenia procesu twórczego, na który składały się wszelkie działania Tadeusza Kantora, umożliwiając niejednokrotnie nowe, krytyczne spojrzenie i lepsze zrozumienie niewątpliwie najbardziej znanego i najszerzej komentowanego etapu twórczości artysty, jakim był „Teatr Śmierci”.

Przykładem opisanych wyżej prac jest publikacja zatytułowana „*Les Cordonniers*” de Tadeusz Kantor/„*Szewcy*” Tadeusza Kantora. Opracowanie to dotyczy czasu, w którym Kantor, na zaproszenie francuskiej grupy Compagnie Charbonnier-Kayat, w Teatrze 71 w Malakoff (nowoczesnej scenie działającej na komunistycznych przedmieściach stolicy Francji) zrealizował spektakl⁶ na podstawie *Szewców* Witkacego. Wszystko pokazane jest – poprzez wspomnienia uczestników i świadków wydarzeń – w kontekście sytuacji politycznej Francji z końca lat 60. XX wieku i szczególnej relacji między Francuską Partią Komunistyczną a ludźmi związanymi ze środowiskiem kultury.

Poza trojgiem zaangażowanych do tej produkcji członków Cricot 2, obsadę tworzyło 13 aktorów z zespołu prowadzonego przez Guya Kayata; również scenografię i kostiumy Kantor przygotowywał z francuskimi specjalistami. W programie do spektaklu pisał: „Inscenizacja *Szewców* to piąty spektakl, który przygotowuję na podstawie tekstów tego autora. Jest to pięć kolejnych etapów rozwoju moich idei teatralnych, które realizuję w teatrze Cricot 2 [...]. Ostatni z nich zostanie osiągnięty z zespołem francuskich aktorów w Teatrze 71 w Malakoff”⁷. Spektakl jednak doczekał się zaledwie 20 przedstawień, zbierając niezbyt pochlebne recenzje prasy francuskiej. Nie powiodły się plany jego kolejnych prezentacji – z polskimi czy brytyjskimi aktorami, a sam Kantor później prawie w ogóle nie wspominał o tym przedsięwzięciu. Co więcej, 15 lat później, w tekście zatytułowanym *Mój komentarz* artysta zastanawia się: „Czy moje dwa spektakle, w roku 1970 [sic!] *Szewcy* Witkiewicza i w 1974 *Balladyna* Słowackiego, są teatrem Cricot 2, czy tylko „rodem” z niego? Sądzę, że nie są!”⁸. Po niemal 40 latach udało się zrekonstruować historię, kulisy powstawania i recepcję tego spektaklu. W 2010 roku ukazała się obszerna monografia zawierająca kalendarium obejmujące lata 1970–1974 oraz niemal w całości nieznany i nigdy wcześniej niepublikowany materiał, na który składają się między innymi wspomnienia aktorów francuskich grających w spektaklu oraz około 160 reprodukcji: zdjęcia z prób i przedstawień, szkice, projekty i rysunki do spektaklu, a także fotografie odnalezionych elementów scenografii. Materiał ten umożliwia krytyczne spojrzenie na motywy i rozwiązania sceniczne znane z późniejszych realizacji Kantora. Wiele

⁶ Premiera spektaklu odbyła się 9 maja 1972 roku.

⁷ T. Kantor, *A propos „Szewców” S. I. Witkiewicza*, pierwodruk: program Ve Mai Culturel, Malakoff 1972, (w:) „*Les Cordonniers*” de Tadeusz Kantor / „*Szewcy*” Tadeusza Kantora, K. Czerna, J. Chrobak, J. Michalik (red.), Kraków 2010, s. 9.

⁸ T. Kantor, *Mój komentarz*, (w:) T. Kantor, *Pisma*, dz. cyt., s. 489.

z nich, tak charakterystycznych dla „Teatru Śmierci”, jak chociażby manekiny partnerujące aktorom, artysta na szeroką skalę wprowadził już właśnie w *Szewcach*. Ponadto kształt niektórych postaci scenicznych, jakie wykreował na potrzeby paryskiego spektaklu, wykorzysta (w nieznacznie zmienionej formie) w swoich późniejszych przedsięwzięciach – „Dziwka Bosa” stanie się tytułową Balladyną w spektaklu zrealizowanym w krakowskiej Bagateli w 1974 roku, zaś manekin „Wisielca” to jak gdyby pierwowzór postaci, w którą wcieli się Roman Siwulak w słynnej rewii zatytułowanej *Niech szczerzą artyści* z 1985 roku.

Wśród kilkunastu publikacji zawierających kalendaria, jakie do tej pory ukazały się drukiem, do najważniejszych i zarazem najobszerniejszych zaliczyć można następujące tytuły:

- *Tadeusz Kantor. Wędrowka*, red. J. Chrobak, L. Stangret, M. Świca, Cricoteka, Kraków 2000 (zawiera kalendarium – *Wędrowka (Tadeusz Kantor. Rys biograficzny)*);
- *Powrót Odysa i Podziemny Teatr Niezależny Tadeusza Kantora w latach 1942–1944*, cz. I, red. J. Chrobak, E. Kulka, T. Tomaszewski, Cricoteka, Kraków 2004;
- *Tadeusz Kantor. Kalendarium 1897–1990* (płyta CD będąca integralną częścią katalogu wystawy „Interior imaginacji”), Zachęta Narodowa Galeria Sztuki/Cricoteka, 2005;
- *Kunstgewerbeschule 1939–43 i Podziemny Teatr Niezależny Tadeusza Kantora w latach 1942–1944*, red. J. Chrobak, K. Ramut, T. Tomaszewski, Cricoteka, Kraków 2007;
- *Tadeusz Kantor. Między kościołem a synagogą (Szkic o pamięci)*, red. J. Chrobak, K. Ramut, Cricoteka, Kraków 2007;
- *Teatr pamięci Tadeusza Kantora. Wypisy z przeszłości*, red. J. Chrobak, M. Wilk, Muzeum Regionalne w Dębicy, Dębica 2008;
- *Cricot 2 lata 50. Tadeusz Kantor i początki Teatru Cricot 2. 1955–1958*, red. J. Chrobak, M. Wilk, Cricoteka, Kraków 2008;
- *Panoramiczny Happening Morski i Tadeusz Kantor w latach 1964–1968*, red. J. Chrobak, M. Rogalski, M. Wilk, Cricoteka, Kraków 2008;
- *Grupa Krakowska. Dokumenty i materiały z lat 1932–2008*, red. J. Chrobak, M. Wilk, Cricoteka, Kraków 2008;
- *Szkolne lata Tadeusza Kantora 1924–1945, wraz z uzupełnieniami do roku 1944*, red. J. Chrobak, J. Michalik, Cricoteka, Kraków 2009;
- *Tadeusz Kantor nad morzem*, red. J. Chrobak, J. Michalik, Teatr Miejski im. Witolda Gombrowicza w Gdyni, Gdynia 2009;
- *Tadeusz Kantor i Artyści Teatru Cricot 2 (dokumenty i materiały)*, red. J. Chrobak, J. Michalik, Cricoteka, Kraków 2009;
- *„Les Cordonniers” de Tadeusz Kantor / „Szewcy” Tadeusza Kantora*, red. J. Chrobak, K. Czerska, J. Michalik, Cricoteka, Kraków 2010.

W dalszym ciągu przygotowywane są kolejne pozycje tej serii.

Wydawane przez Cricotekę kalendaria to niewątpliwie prawdziwa skarbnica wiedzy na temat Tadeusza Kantora i jego szeroko rozumianej twórczości. Obszerne,

niezwykle szczegółowe, pozbawione narracji opracowania, pełne wydarzeń, dat, nazwisk i kontekstów są niezwykle cennym i atrakcyjnym materiałem dla znawców i pasjonatów artysty. Jednak osoby spotykające się z twórczością Kantora po raz pierwszy lub nieposiadające na jego temat rozległej wiedzy, sięgając po owe publikacje mogą poczuć się przytłoczone różnorodnością i bogactwem informacji, a nawet zniechęcone do dalszego zgłębiania tematu.

W tym kontekście należy pamiętać o ogromnej roli i wpływie, jaki na życie współczesnego człowieka ma Internet i jego możliwości. Wielu ludzi, zanim zdecyduje się na poszukiwanie lub potwierdzenie interesujących ich informacji w książkach czy encyklopediach, najpierw sięga do wyszukiwarek internetowych. Jednocześnie atrakcyjność dostępnego tam materiału decyduje często o dalszym zagłębianiu się lub porzuceniu danego zagadnienia. Dlatego doskonałym rozwiązaniem wydaje się swego rodzaju przeniesienie kalendarium do przestrzeni wirtualnej, poprzez stworzenie wortalu internetowego, który przedstawiałby w atrakcyjny sposób postać i dzieło Tadeusza Kantora. Zasadniczą strukturą organizującą taki wortal mogłaby być oś czasowa, prezentująca kolejno najważniejsze wydarzenia z życia i twórczości artysty. W jej obrębie można by wyznaczyć określone działy tematyczne, które stałyby się propozycją klucza, przy użyciu którego, na różnych poziomach szczegółowości, internauta mógłby zgłębiać wiedzę na temat krakowskiego twórcy. Takimi „kluczami” mogłyby stać się np. biografia Kantora i jego życie prywatne, kronika teatralnych dokonań artysty, kronika plastyczna, kronika wystaw *etc.* Poszczególne wydarzenia, przyporządkowane dacie rocznej, odsyłałyby do kolejnych, wzajemnie powiązanych i przenikających się podstron zawierających różnorodne materiały tekstowe (opisy, wspomnienia, notatki, listy), fotografie, nagrania audiowizualne, reprodukcje obrazów, rysunków i dokumentów, trójwymiarowe prezentacje obiektów *etc.* Dodatkowo każda strona zawierałaby odnośniki, odsyłające do różnorodnych, historycznych i kulturowych kontekstów prezentowanego zagadnienia czy faktu.

Wortal mógłby być na bieżąco uzupełniany o kolejne informacje, które wynikałyby z dalszych badań nad twórczością Kantora. Dodatkowo, każda osoba przeglądająca wortal mogłaby zasugerować jego redaktorom uzupełnienie bądź rozszerzenie zamieszczonych w nim informacji. Korzystając ze specjalnie do tego stworzonej strony, mogłaby przysyłać różnorodne materiały (artykuły, fotografie, własne teksty *etc.*) i sugestie dotyczące treści, które jej zdaniem winny wzbogacić zasoby wortalu. Redakcja decydowałaby, które z przesłanych treści zamieścić na stronach serwisu (z odpowiednią adnotacją o tym, kto je zaproponował). Dodatkowo można by stworzyć (moderowane) forum dyskusyjne, będące przestrzenią wymiany myśli i poglądów na temat twórczości Tadeusza Kantora i szeroko rozumianej sztuki.

Interesujące wydaje się również udostępnienie wyszukiwarki, która umożliwiałaby użytkownikowi wortalu penetrację zawartych w nim treści wedle jego własnych kryteriów i zainteresowań, np. pod kątem określonych przedziałów czasowych, zagadnień, wątków czy też osób związanych z Kantorem. Dałoby to możliwość odnalezienia konkretnych informacji w zaledwie kilka minut – co przy obszernych publikacjach książkowych może być niekiedy bardzo kłopotliwe – i znacznie ułatwiłoby prowadzenie różnorodnych, przekrojowych badań i analiz twórczości artysty.

Taki wortal to możliwie najlepszy sposób upowszechniania wiedzy o osobie Tadeusza Kantora i jego dokonaniach. Publikowane przez Cricotekę kalendaria ukazują się głównie w języku polskim, zaś nabycie ich poza siedzibą instytucji jest z reguły utrudnione. Przygotowanie na ich podstawie serwisu internetowego, dostępnego w kilku wersjach językowych, umożliwiłoby każdemu zainteresowanemu, w dowolnym miejscu i czasie, dostęp do tysięcy unikatowych archiwaliów i tym samym wgląd w zwirtualizowaną przestrzeń życia i wyobraźni Kantora. Wyjątkowe cechy artystycznej osobowości artysty pozwoliły mu zogniskować w swoim dziele krańcowo odmienne elementy lokalnej i europejskiej kultury. Informacje i odnośniki zawierające takie historyczno-kulturowe konteksty twórczości Kantora, umieszczone w obrębie wortalu, mogłyby znacząco poszerzać krąg osób zainteresowanych działaniami artysty. Ludzie z całego świata, poszukując interesujących dla siebie informacji, niekoniecznie dotyczących twórcy Cricot 2, mogliby je odnajdywać w materiałach wortalu i poprzez to w jakiś sposób zaznajamiać się z dziełem Kantora.

Taki wortal, który w kompleksowy sposób przedstawiałby twórczość Kantora, mógłby z powodzeniem stać się doskonałą wizytówką i zachętą do odwiedzenia powstającego właśnie Muzeum Tadeusza Kantora i nowej siedziby Cricoteki. W rezultacie rewitalizacji zabudowań Elektrowni Podgórskiej i budowy nowego obiektu przy ul. Nadwiślańskiej w Krakowie, ma powstać nowoczesna, wielofunkcyjna instytucja kultury, która według założeń jej twórców będzie miejscem prezentacji wieloaspektowej sztuki Tadeusza Kantora, a także przestrzenią dla różnorodnych wydarzeń artystycznych, korespondujących w jakiś sposób z jego twórczością⁹.

Prowadzone w Cricotece od ponad dziesięciu lat badania nabierają w tym kontekście szczególnego znaczenia. Specyfika instytucji, jaką jest Cricoteka, i aktywność badawcza, którą prowadzi, nie ma ani w Krakowie, ani w Polsce stosownego odpowiednika. Powstające w wyniku mrówczej, wieloletniej pracy kroniki są ogromną skarbnicą wiedzy o Kantorze, jak również o całej historii XX wieku. Mając tę świadomość, Cricoteka może stworzyć miejsce, które będzie atrakcyjne zarówno dla miłośników Kantora, jak również wszystkich innych zainteresowanych szeroko rozumianą kulturą, gdyż – jak pisała Krystyna Czerni – „na kolejnych etapach [...] artystycznej biografii [Kantora] można się uczyć historii sztuki współczesnej – jej odkryć i złudzeń, jej poszukiwań i ambicji”¹⁰.

Daje to Ośrodkowi szereg rozmaitych możliwości w zakresie, nieco zaniechanej do tej pory, edukacji kulturalnej. Materiały zawarte w kalendarzach mogą stać się podstawą do tworzenia różnorodnych programów edukacyjnych, lekcji muzealnych, spotkań i wykładów przybliżających nie tylko osobę i twórczość Kantora, ale również, właśnie poprzez nią, zjawiska z szeroko rozumianej kultury i sztuki, np. wybrane style w malarstwie, które były bliskie artyście i z których czerpał inspiracje.

⁹ Zob. Założenia programowe Muzeum Tadeusza Kantora i nowej siedziby Cricoteki, <http://cricotekawbudowie.pl/pl/zalozenia-programowe> [odczyt: 13.05.2011].

¹⁰ K. Czerni, *Tadeusz Kantor. Malarstwo i Teatr. Przewodnik po twórczości artysty*, Bydgoszcz 2002, s. 4.

Interesującym projektem mogłoby być stworzenie tzw. ścieżek edukacyjnych po miejscach w Krakowie, z którymi związany był Kantor. Na kartach kalendarzów pojawiają się szczegółowe informacje o takich miejscach, ich historii, ludziach i wydarzeniach z nimi związanych. Takie ścieżki mogłyby stać się znakomitym sposobem na niekonwencjonalne przybliżanie twórczości artysty szerokiej publiczności, a jednocześnie stanowić pretekst do poznawania, poprzez osobę Kantora, Krakowa i jego bogatej historii.

Również w zakresie sposobów pokazywania twórczości Kantora materiał zawarty w kalendarzach może stać się niezwykle cenny i inspirujący. Jedną z głównych części powstającego muzeum ma bowiem być centrum wystawiennicze. Planowane jest udoskonalenie dotychczasowych form prezentacji sztuki Kantora z jednoczesnym poszerzeniem ich o historyczne i aktualne konteksty. Zamierzeniem Cricoteki jest również prezentacja dzieł innych artystów, krajowych i zagranicznych, w jakiś sposób korespondujących z twórczością Tadeusza Kantora, których odnajdywanie dzięki kalendarzom będzie zapewne dużo łatwiejsze.

Prowadzone badania rozszerzają i uzupełniają wiedzę na temat Kantora i jego artystycznych dokonań. Jednocześnie, taki kalendaryczny zapis wszystkich faktów doskonale ukazuje wszelkie *terra incognita* w życiorysie i twórczości artysty. Cricoteka, mając świadomość istnienia wątków, zagadnień i zdarzeń, których do tej pory nie udało się przebadać, z powodzeniem mogłaby kontynuować i rozszerzać prowadzone dotąd działania w nowej siedzibie. Mogłaby również inspirować środowiska akademickie do szerszego zainteresowania się właśnie tymi zagadnieniami w twórczości Kantora, które dotychczas nie doczekały się szczegółowych opisów i analiz. Materiał zgromadzony przez Cricotekę – zarówno faktograficzny, jak i dokumenty, zdjęcia czy inne świadectwa czasu – z pewnością spotkałby się z zainteresowaniem i byłby w takich opracowaniach niezwykle pomocny. Rozszerzenie zespołu badawczego i nawiązanie współpracy z innymi ośrodkami mogłoby zwiększyć efektywność pracy i dałoby możliwość realizacji wielu różnorodnych projektów jednocześnie. Z czasem zakres badań można by poszerzyć o analizę współczesnej recepcji i oddziaływania sztuki Tadeusza Kantora. W rezultacie mogłoby to doprowadzić do powstania miejsca żywej dyskusji nad sztuką artysty, który chciał, aby idee przez niego stworzone były zachowane „nie w martwym systemie bibliotekarskim, lecz w umysłach i wyobraźni następných pokoleń”.

Jak już wspomniałam, powstające Muzeum Tadeusza Kantora daje Ośrodkowi zupełnie nowe możliwości. Wyczekiwana od lat przestrzeń stałej ekspozycji dzieła Kantora umożliwi Cricotece zaistnienie na mapie kulturalnej Krakowa w znacznie szerszej skali, niż miało to miejsce do tej pory. Jednocześnie pojawia się szereg pytań i wątpliwości. W jaki sposób to muzeum, które dedykowane jest jednemu, konkretnemu artyście uczynić miejsce atrakcyjne dla współczesnego odbiorcy, do którego będzie on chętnie i często wracał? Jak przy tym nie zatracić tożsamości i podstawowej misji, sformułowanej ponad 20 lat temu przez samego Kantora? Jak wreszcie, szczególnie w dzisiejszych czasach, nie ulec pokusie zdobywania odbiorców za wszelką cenę, nawet kosztem działań niekoniecznie wartościowych artystycznie? Sądzę, że w przypadku muzeum poświęconego Tadeuszowi Kantorowi sprostanie takim wy-

zwaniom będzie możliwe. Bazując wyłącznie na niezwykle bogatej i różnorodnej twórczości artysty oraz jej wszelkiego rodzaju kontekstach, można stworzyć miejsce żywe, prowokujące do dyskusji i do działania. Trzeba tylko naprawdę dogłębnie tę twórczość poznać i umiejętnie korzystać z wiedzy na jej temat.

BIBLIOGRAFIA

- Czerni K., *Tadeusz Kantor. Malarstwo i Teatr. Przewodnik po twórczości artysty*, Bydgoszcz 2002.
- „*Les Cordonniers*” de Tadeusz Kantor/„*Szewcy*” Tadeusza Kantora, K. Czerska, J. Chrobak, J. Michalik (red.), Kraków 2010.
- Pleśniarowicz K., *Kantor – artysta końca wieku*, Wrocław 1997.
- Świca M., *Ośrodek Dokumentacji Sztuki Tadeusza Kantora Cricoteka w Krakowie. Działalność instytucji w latach 2000–2004 oraz perspektywy jej rozwoju w najbliższych latach*, (w:) Ł. Gaweł, K. Plebańczyk, E. Orzechowski (red.), „Zarządzenie w Kulturze” 2004, t. 5.
- Tadeusz Kantor. Pisma*, t. 1: *Metamorfozy. Teksty o latach 1934–1974*, wybór i oprac. K. Pleśniarowicz, Wrocław–Kraków 2005.
- Zarzecka N., „*Cricoteka*” – żywe archiwum, (w:) Ł. Gaweł, K. Plebańczyk, E. Orzechowski (red.), „Zarządzenie w Kulturze” 2002, t. 3.